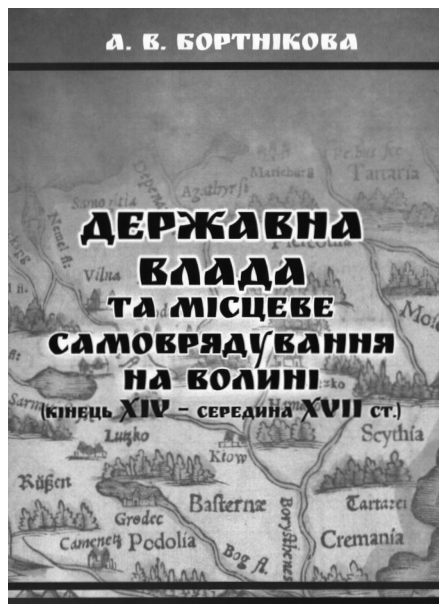

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ

БОРТНІКОВА А.В.

**ДЕРЖАВНА ВЛАДА ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ
НА ВОЛИНІ (КІНЕЦЬ XIV – СЕРЕДИНА XVII СТ.). –
Луцьк: Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки, 2013. – 552 с.**

В українському гранд-наративі донині панує теза про «поневолення» населення українських земель, що входили до складу інших держав, «титультними націями». Тож на перший план виходить «боротьба з історичною несправедливістю», натомість осторонь залишається величезний пласт проблем, пов'язаних з участю українців у творенні цих держав. Очевидно, що подібному погляду на історію сприяє нерозуміння в багатьох випадках самої природи середньовічних і ранньомодерних державних утворень, та, зокрема,

історичної специфіки, змінності таких понять, як «вірність володареві», «регіональна самосвідомість», «мінлива ідентичність», «патріотизм».

На цьому тлі фатально бракує не лише наукових монографій про перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського, Корони Польської й Речі Посполитої, написаних з урахуванням специфіки цих держав та уявлень тогочасної людини, а й підручникових праць, де студентів-істориків, та й широкому загалу любителів минулого було б пояснено особливості монархії, станової природи тогочасного суспільства, охарактеризовано державний устрій і систему управління, множинність самоврядувань, станове судочинство тощо¹.

¹ Зразковим прикладом такої роботи може служити синтетична праця професорки У.Аугустиняк, присвячена історії Речі Посполитої 1572–1795 рр. (див.: *Augustyniak U. Historia Polski: 1572–1795. – Warszawa, 2008*). Багато важливих проблем цього спектру проаналізував також М.Крикун у частині «Історії Польщі», присвяченій середньовічному та ранньомодерному періодам (див.: *Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі від найдавніших часів до наших днів. – Л., 2002*). Нові підходи до писання історії для ширшої читацької аудиторії блискучо випробували Н.Яковенко в її «Нарисах історії середньовічної та ранньомодерної України», що витримала кілька видань.

Тож поява книжки А.В.Бортнікової, зважаючи на її широкий тематичний засяг та хронологічний період (понад 250 років) від початку обіцяла заповнити значні лакуни у вітчизняній історіографії. Спектр проблем, представлених у монографії, окреслено в короткій передмові, – це, головню, «організація державної влади та місцевого самоврядування» на Волині, представлена через історію «органів влади регіону», «ієрархію та динаміку змін керівного складу урядовців», їхніх повноважень і функцій, а також «механізми відносин верховної і місцевої влади». Серед загальних намірів згадується й конкретніше завдання – дослідження «системи самоврядування в містах» (с.5). Утім, авторські амбіції сягають ще далі – в анотації декларується важливість монографії для «поглибленого вивчення соціально-політичної історії не лише Волині, а й України загалом», адже проблеми, у ній проаналізовані, буде висвітлено «в контексті міжнародних суспільно-політичних процесів». Структурно монографія складається з трьох частин, де в першій – «Інституційна структура та функції органів влади Волині» – має йтися про організацію державної влади, натомість дві інших присвячено «місцевому» самоврядуванню.

Окреслені авторкою завдання відразу провокують низку питань до понятійного апарату дослідження, адже без термінологічної чіткості годі зрозуміти, про що нам оповідатимуть. Перше, що викликає питання, – це поняття «місцевий», яке з'являється не лише в назві монографії, а й активно використовується в різних місцях як термін. Логічно допустити, що під «місцевим» слід розуміти «регіональне», відповідно, належало б описати багато «самоврядувань», кожне з яких діяло за власними законами та звичаями: шляхетське, міських і сільських громад, єврейське, татарське. У підсумку це теоретично могло би вивести на проблему складнощів комунікації поміж королівською владою та «острівцями свободи» (як метафорично називають самоврядні одиниці)². Натомість виявляється, що «міськове» А.В.Бортнікова ототожнює суто з громадами на маґдебурзькому праві, що й задекларовано у структурі монографії. Так, друга її частина – «Луцьк у системі державного управління та місцевого самоврядування» – ділиться на два підрозділи: «Розвиток міста Луцька на засадах маґдебурзького права» та «Війтівство в Луцьку як інститут влади». Третю ж – «Особливості функціонування маґдебурзького права в королівських та приватновласницьких містах» – присвячено «організації самоврядування на засадах маґдебурзького права» у Володимирі, Ковелі та приватновласницькому Острожці. Забігаючи наперед, зауважимо, що про шляхетське самоврядування у книзі все ж згадано, хоч і дуже побіжно: фіксується існування якихось «урядів шляхетського самоврядування», що діяли паралельно з ґродським судом (с.148), два речення присвячено існуванню сеймиків³, і цілих чотири – земському суду (с.149). Утім, єврейському самоврядуванню пощастило ще менше, йому відведено лише одне речення: «Єврейське населення судилося в кагалах» (с.150). Тож, схоже, А.В.Бортнікова підозрює, що проблема самоврядування в

² Див., напр.: *Mączak A. Rządzący i rządzeni: Władza i społeczeństwo w Europie wczesnonowoczesnej*. – Warszawa, 2002; *Choińska-Mika J. Między społeczeństwem szlacheckim a władzą: Problemy komunikacji społeczności lokalne – władza w epoce Jana Kazimierza*. – Warszawa, 2002.

³ Про функціонування сеймиків на Волині див.: *Mazur K. W stronę integracji z Koroną: Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569–1648*. – Warszawa, 2006.

регіоні дещо ширша, аніж самоврядування громад на маґдебурзькому праві, однак далі інтуїтивних прозорінь справа не пішла.

Не менше проблем постає і з полишенням авторкою без пояснень поняттям «державна влада», за яким приховуються специфічні владні взаємини в до-модерних та ранньомодерних суспільствах. Тим більше, що, як засвідчує назва монографії, мало б ітися про механізми владного функціонування аж трьох держав середньовіччя та ранньомодерної доби, у складі яких довелося побувати Волині (Велике князівство Литовське, Корона Польська, Річ Посполита), причому кожна з них суттєво відрізнялася від двох інших та, зрозуміло, була принципово неподібною до новочасних державних утворень. Однак для А.В.Бортнікової ці аспекти, схоже, несуттєві, тож читачеві годі шукати зазначення різниці поміж патримоніальною владою великого князя у Литві, становою елекційною монархією Польщі та «мішаною» – Речі Посполитої. Причому кожна з цих владних систем упродовж понад 250 років, про які говорить авторка, пройшла тривалу еволюцію. Скажімо, лише на другу половину XVI ст. припало не тільки постановня Речі Посполитої, а й перші три безкоролів'я, під час котрих унаслідок запеклих дискусій із приводу необхідності правового обмеження королівської влади витворилася складна та доволі мінлива «мішана» система урядування державою, яка складалася з трьох політичних сил – короля, сенату й народу-шляхти, і де обсяг влади значною мірою залежав від особистих рис контрагентів та розстановки сил у цілому⁴. Однак у праці А.В.Бортнікової не знайдемо ані різниці між зазначеними державами, ані згадки про тривале виборювання шляхтою своїх прав і свобод, що спричинилося до обмеження влади монарха й сенату, який постав із ради при правителєві. Натомість отримуємо «вичерпну» інформацію про місце короля у владній системі Речі Посполитої: він «не мав права передавати у спадок синові королівської посади», «підписував закони, прийняті сеймом, видавав привілеї *установам* та особам», які не мали порушувати закони, а також «не мав права заарештовувати шляхтича без попереднього розгляду справи у суді» (с.111). Та й по всьому.

Зауважимо, що поява слів «посада» та «установи» у цьому контексті, а також «керівний склад урядовців», а чи згадка про існування «закладу» при Вітовтові на означення панів-ради в інших місцях монографії – не випадковість. А.В.Бортнікова не робить жодної різниці між сучасними посадовцями/урядовцями, офіційними закладами та урядниками й персональним характером будь-якого урядування середньовічних і ранньомодерних держав. А між тим уряд як почесний титул і джерело збагачення, тісно пов'язаний з особою, що його тримала, був за своїм характером принципово відмінним від посади в рамках модерної чиновницької системи. Тож послуговування сучасною термінологією на означення анахронічних явищ допустимо лише за умови пояснення їх специфіки, чого немає в монографії.

Не бракує й оцінок подій політичної історії, які виглядають так, ніби зійшли з газетних шпальт. Так, А.В.Бортнікова стверджує, що «гаслом» Вітовта «стало відновлення незалежності» Литви, а унія у Крево несла князям і литовським

⁴ Про сутність ранньомодерної держави та межі королівської влади див., напр.: *Augustyniak U. Wazowie i „królowie rodacy”: Studium władzy królewskiej w Rzeczypospolitej XVII w.* – Warszawa, 1999.

боярам «не братерський союз із поляками, а політичне приниження, пов'язане зі службою своєму новому правителю, яке часто супроводжувалося великими матеріальним втратами». Зайве говорити, що лексика про «братерський союз» та «політичне приниження» – данина ще зовсім недавньому способу писання історії – допустима хіба що у сучасній публіцистиці, а не в монографічному дослідженні. Натомість, говорячи про такі складні речі, як литовсько-польська унія, необхідно пам'ятати про природу патримоніальної середньовічної держави, яка мислилася власністю монарха, і де та чи інша служба різних категорій землевласників правителю була базовим типом стосунків. А також про те, що унія мала персональний характер, відповідно про «нового» правителя не йшлося. До того ж «землевласники» Литви завдяки Крево (попри всі невгоди, як вони бачилися частині можновладства) отримували перспективу розширення своїх прав на землю та збільшення можливостей участі в політичному житті держави за прикладом коронної шляхти.

Анахронічною видається й характеристика авторкою реакції литовських «землевласників» на Люблінську унію: «[...] виховані в обласному й вотчинному, а не в загальнодержавному патріотизмі землевласники вважали за краще пожертвувати не “горлами” своїми та “статками”, а самостійністю своєї держави» (с.134). Очевидно, що на результат Люблінського сейму менш за все вплинуло «виховання землевласників», натомість особливості внутрішнього устрою зі слабким поєднанням окремих регіонів в єдину державу – напевно. Як і тяжіння шляхти Литви до емансипації та отримання політичних прав, що могло бути зреалізованим через реальну унію з Польщею. Варто було б принаймні зауважити факт відсутності серйозного спротиву волинської шляхти входженню воеводства до Корони внаслідок рішень сейму в Любліні та брак підтримки «литвинів» в їхньому прагненні повернути українські воеводства до Великого князівства Литовського під час перших безкоролів'їв. А літератури з цього приводу на сьогоднішній день не бракує⁵. Доцільно також нагадати авторці, що «землевласники» присягали на вірність не «самостійній» державі, а її володареві, тож на Люблінському сеймі постала неабияка колізія: великий князь мав звільнити їх від складеної попередньо присяги для того, щоб вони могли присягнути королеві. При цьому йшлося про одного монарха – Сигізмунда Августу, який водночас був і великим князем Литви, і королем Польщі.

Модернізація минулого, як і відсутність скільки-небудь термінологічної дисципліни загалом характерні для монографії А.В.Бортнікової. Скажімо, годі шукати в тексті одну з базових ознак дисциплінованого дослідження – його географічні рамки. Виглядає так, нібито Волинь – усталена адміністративна одиниця з незмінними межами, тож немає підстав для найменшої розмови про формування її території від кінця XIV ст. Натомість авторка, вписуючи цей регіон в анонсований «широкий контекст міжнародних процесів», схоже, наділяє його ознаками суб'єкта міжнародного права. Як пише А.В.Бортнікова, Волинь «була своєрідною транзитною територією щодо сприйняття і наслідування західноєвропейської духовної та матеріальної культурної спадщини, оскільки

⁵ Див., напр.: *Lulewicz H. Gniewów o unię ciąg dalszy: Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588.* – Warszawa, 2002.

розташовувалася на перетині між європейською Польщею і Князівством усієї Русі, майбутнім Російським царством» (с.5). Виходячи з цієї тези, на східному рубежі Волинь мала б межувати з державним утворенням «Князівство усієї Русі» (!), тобто Московією, однак виникає слушне питання, куди ж у такому разі поділася Київська земля (від 1471 р. – Київське воєводство)? Далі авторка з висоти волинської мегаломанії повідомляє, що «конфлікти й війни з Польщею, Князівством усієї Русі, Золотою Ордою, які відбувалися *й на територіях Волині*, крім руйнівних наслідків, сприяли консолідації сил у боротьбі з ворогом, зміцненню обороноздатності Волині, приносили й новий досвід самоорганізації внутрішнього життя та *міжнародних відносин*» (с.5–6). Виникає дивне відчуття, що А.В.Бортнікова пише не про пізньосередньовічну та ранньомодерну Волинь, а віднайшла досі невідоме історії самостійне державне утворення, яке поглинуло інші «руські землі», мало широкі міжнародні відносини та воювало з Польщею, яку все ж коректно називати Польським королівством, Короною Польською або просто Короною. Відсутність у таких твердженнях часових орієнтирів передбачає, що згадані явища фіксуються від кінця XIV до середини XVII ст. Натомість після тривалого конфлікту за спадщину Галицько-Волинського князівства або Королівства Русі у другій половині XIV та першій третині XV ст. на території Волині не відбувалося жодного збройного протистояння між Короною та Литвою. Ще більш дивує у цьому переліку «волинських ворогів» згадка про «Князівство усієї Русі». Це ж як далеко потрібно було зайти «московитам», аби потрапити на територію Волині, яка до того ж ніколи не була самостійним гравцем?!

У неозначеній географічно Волині головним містом чи не від XI ст. оголошується Луцьк – ще один самостійний гравець на історичній мапі, адже, виявляється, не волинська знать, а саме «Луцьк підтримав литовського князя Свидригайла» (с.6). Не бракує у словослів'ї на адресу міста й фактичних помилок. Скажімо, авторка стверджує, що із 1320 р. воно належало князеві Любарту, «який у середині XIV ст. на місці стародавнього дитинця розпочав спорудження Луцького замку» (с.6). Згідно з авторитетним дослідженням польського історика професора Я.Тенговського, Любарт був десятою дитиною Ґедиміна, і народився, імовірно, між 1312 та 1315 рр.⁶, а князівський стіл він отримав лише після смерті в 1340 р. Юрія-Болеслава. Натомість приблизно до 1323 р. співправителями в Галичині й Волині були князі Андрій та Лев.

Утім, перейдімо до проблем, що їх А.В.Бортнікова декларує як основні. На що міг би очікувати читач, побачивши назву розділу першої частини: «Структура, функції та повноваження органів державної влади»? Як уже зауважувалося, годилося б розпочати з устрою держав, до складу котрих потім входила Волинь – Великого князівства Литовського та Корони Польської, а також особливостей функціонування Речі Посполитої як федеративного утворення від 1569 р.; з окреслення меж влади великого князя у Литві та короля в Короні, зміни, що відбувалися під впливом шляхетської емансипації та їх нерівномірність у державах, об'єднаних персональною унією; із характеристики

⁶ Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów. – Poznań; Wrocław, 1999. – S.235.

та ієрархії центральних урядів, що постали з урядів королівського двору, та земських, регіональних, серед яких лише староста як намісник і репрезентант верховного володаря, безпосередньо підлягав його владі; із природи урядування та політики роздавання монархом урядів тощо. Очевидно, що не обійтися тут і без короткої характеристики станової природи середньовічних та ранньомодерних держав, наголошення на природі шляхти як політичного народу й, відповідно, шляхетському характері урядницької системи та шляхетському самоврядуванні. Уся ця інформація загалом має підручниковий характер, однак при запропонованій А.В.Бортніковою масштабності завдань загальники неунікненні, а за відсутності в українській історіографії подібних посібників – украй необхідні.

Що ж читач отримує натомість? Розділ розпочинає короткий (с.74–78) огляд політичної історії Волинської землі до 1452 р., де, щоправда, авторка намагається акцентувати увагу на великокнязівських привілеях для Волині чи її шляхетних обивателів. На жаль, ця компіляція сповнена не лише контрверсійних висловлювань, а й прикрих помилок. Скажімо, пишучи про Ягайлові часи (помер 1434 р.), А.В.Бортнікова подає розлогий перелік «впливових землевласників Волині», «якими були роди литовсько-руських служилих князів і вельмож Острозьких, Заславських, Корецьких, Вишневецьких, Чарторийських, Збараських, Сангушків, Четвертинських, Друцьких, Коширських, Пронських, Воронєцьких, Ружинських, Масальських, Сапег, Пузин, Ходкевичів, Хребтовичів та ін.» (с.74). Одразу зауважимо, що у цьому химерному списку не всі перелічені роди належали до князів чи вельмож, не всі були пов'язані з Волинню, зрештою не всі на той час існували. Достатньо поглянути, скажімо, на таблицю, укладену Н.Яковенко, яка стосується чисельності представників князівських родин, зафіксованих на Волині та Наддніпрянщині⁷. Отож Заславські та Ружинські реєструються на цих теренах від середини XV ст., Вишневецькі й Масальські – з першої половини XVI ст., Воронєцькі – від середини XVI ст. Побіжний огляд списку урядників Волинського воєводства (упорядник М.Вольський) фіксує найраніші уряди Ходкевичів та Хребтовичів у кінці XV – на початку XVI ст., Сапег – у 1626, а Пузин – 1628 рр. Але це дрібниці в порівнянні з новою родиною князів або вельмож Коширських, що перелічена в одному ряді з Сангушками. Насправді ж йдеться не про окремий рід, а про коширську гілку тих самих Сангушків.

По тому А.В.Бортнікова приступає до характеристики уряду великокнязівського намісника, зауважуючи його найважливішу функцію – «забезпечення обороноздатності замків» та окремо зупиняючись на їх ревізії 1545 р. У продовження теми намісництва авторка аналізує уряд старости, що «заступив місце намісника», а також окремо виділяє уряди маршалка, хорунжого, ключника й городничого, присвячуючи їм окремі підрозділи. При цьому відсутній бодай короткий аналіз урядницької мережі у цілому, її класифікації, особливостей та роздавничої політики монархів. Також практично обійденими авторською увагою залишилися такі важливі уряди в регіональній ієрархії, як воєводи та каштеляна, особливо зважаючи на їх сенаторський статус (пор.: дрібним

⁷ Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.: Волинь і Центральна Україна. – К., 2008. – С.99.

урядникам ключнику та городничому присвячено сім сторінок (140–147), натоість про уряди воеводи й каштеляна заледве згадано у двох абзацах, уміщених чомусь у підрозділі «Маршалок Волинської землі». Генеза урядів, яким усе ж пощастило потрапити на сторінки монографії, лише задекларована, однак читачеві так і не вдається отримати відносно системне знання, у чому ж вона полягала⁸. Навіть щодо уряду маршалка, якому присвячено вісім сторінок (упродовж котрих переважно переказується зміст кількох випадкових документів, де він фігурує), відсутня чітка інформація про поступовий неформальний зв'язок цього уряду спочатку з Луцьким, а по тому з Володимирським староством (через поєднання в руках однієї особи двох урядів), та про зникнення його з урядницької ієрархії після смерті володимирського старости й волинського маршалка князя Костянтина Острозького. А саме ці факти засвідчують генезу чи не найвищого уряду в регіоні від моменту своєї появи в 1463 р. до анахронічного титулу, що поступово втратив свої реальні функції.

Уряд старости, якому присвячено найбільше місця, теж мав би характеризуватися залежно від змін у його компетенції, які були дуже суттєвими впродовж досліджуваного періоду⁹. Однак ця генеза тільки декларується, а висновком, натоість, слугує твердження: «Коло прав, повноважень і обов'язків луцького старости перед верховною владою і жителями Волині залишалися незмінними» (с.113). Також читач отримує лише уривкову несистематизовану інформацію про зміни в урядницькій ієрархії Великого князівства Литовського, спричинені адміністративно-політичними реформами 1564–1566 рр. і постановам Речі Посполитої, як і про трансформації в ієрархії урядників у Волинському воеводстві до й після Люблінської унії.

Цілком імовірно, що така вихолощена характеристика урядницької мережі пов'язана з певним накладанням сучасної обласної системи управління на минуле та спробою вибудувати жорстку владну вертикаль там, де насправді йшлося про складну систему урядів, загалом не підпорядкованих один одному, зі змінними, інколи паралельними функціями, а то й узагалі без будь-яких повноважень (так звані гонорові уряди). Тож, за авторською схемою, головними управлінцями на Волині виступали луцькі намісники (згодом старости) великого князя, які «управляли як намісники головного міста регіону – Луцька, а також у більшості повітів Волині» (с.114). Нагадаємо, що у Волинському воеводстві було всього три повіти, відповідно «більшість» – це Володимирський і Кременецький, причому в кожному з них урядував власний староста, незалежний від луцького.

Зрозуміло, що схема А.В.Бортнікової не потребує розлогішої інформації про уряди, які тяжко «підпорядкувати» владі старости, адже в такому разі вона вступатиме у суперечність з авторською побудовою. Тож з-під пера авторки з'являються дивовижні переліки урядників, де можна знайти як тих, що складали усталену урядницьку ієрархію регіону, так і двірських урядників чи

⁸ Див.: *Urządnicy wołyńscy XIV–XVIII w.: Spisy / Opr. M. Wolski. – Kórnik, 2007. – S.11.*

⁹ Див., напр., про компетенцію холмського старости у системі регіонального управління, яка розглядається по окремих періодах, у XIV, XV та XVI–XVIII ст.: *Łosowski J. Kancelaria grodzka chełmska od XV do XVIII w.: Studium o urzędzie, dokumentacji, jej formach i roli w życiu społeczeństwa staropolskiego. – Lublin, 2004.*

навіть старостинських слуг із числа тяглого населення: «У Луцьку верховна влада, крім згаданих намісників/старост, представлена штатом удільних посадових осіб, як-от: хорунжий, конюший, тивун, ключник, бобровничий та інші, підпорядкованих старості й верховному правителю» (с.137). Варто уточнити, що до урядницької ієрархії Волині з перелічених належали лише уряди хорунжого та ключника, а єдина згадка про тивуна у Кременецькому повіті датується 1467 р. В іншому місці знаходимо не менш химерний перелік: «Отже, старостам на Волині допомагали управляти урядники, котрі відповідали за свою ланку роботи. Більшість із них залишилися при старостах від попередніх часів, як-от: ключники, ловчі, сокольничі, бобровничі, лісничі, гаєвики та ін. Серед управлінців були також підкоморії, війські, возні, що з'явилися в регіоні під польським впливом» (с.147). Схоже, що авторка не розрізняє *урядника* як слугу, котрий виконував від імені пана певні функції, та осіб, які обіймали земські уряди (*урядників*) з руки короля – представників шляхетського стану, осілих у певному регіоні. До того ж значна частина земських урядів (зокрема ловчого) з бігом часу втратила свої реальні функції й мала суто почесний характер. Зауважимо також, що уряд підкоморія жодним чином не підпорядковувався старості, більше того, у земській урядницькій ієрархії (1589, 1611, 1635 і 1647 рр.) він посідав найвищу сходинку. А возні, хоч і вповноважувалися на провадження певних досудових і судових актів старостою, підстаростою чи ґродським судом, однак отримували свій уряд із руки воеводи і його ж юрисдикції підлягали в разі порушення своїх обов'язків (генеральні возні отримували надання на уряд від короля). Урешті, навіть ґродські урядники, які обиралися самим старостою як очільником ґродського суду з числа його слуг і клієнтів, у конфліктах зі шляхтою, де зринали обвинувачення в їхній необ'єктивності через близькість до старости, воліли публічно задекларувати свою незалежність. При цьому вони зазвичай посилалися на присягу, яку складали не старості, а всьому шляхетському загалові.

Брак розуміння генези урядів та елементарна необізнаність А.В.Бортнікової призводять до неузгоджень навіть у межах двох сусідніх абзаців. Так, на с.138 читаємо, що «початково на території Волині функціонувало два хорунжих – луцький і володимирський», а далі, там само, що «у Волинській землі, крім хорунжих у Луцькому, Володимирському та Кременецькому повітах, існував спільний хорунжий Волинської землі». Щоб уникнути таких ляпсусів, авторці достатньо було зазирнути до покажчика «Urzędnicy wołyńscy XIV–XVIII wieku»: уряду кременецького хорунжого до 1765 р. взагалі не існувало, а до адміністративної реформи у Великому князівстві Литовському 1565–1566 рр. не було й спільного волинського хорунжого, натомість уряд луцького хорунжого до 1565 р. спорадично іменували волинським, і власне він після 1566 р. перетворився на єдиний для всього воеводства уряд волинського хорунжого.

Нерозуміння А.В.Бортніковою різниці між Литвою й Коронаю Польською до постановня Речі Посполитої та після цього і, відповідно, змін у становищі Волині впродовж досліджуваного періоду, призводить до курйозних тлумачень подій та явищ. Скажімо, «часта заміна луцького старости» у другій половині XVI ст. пояснюється «невизначеністю становища великого князя (!) в умовах перманентних

політичних криз шляхетської Речі Посполитої та стану безкоролів'я» (с.111). На тлі нерозуміння загальної ситуації виглядає дрібною похибкою незнання реалій, адже уряду з політичних мотивів був позбавлений лише князь Олександр Пронський, тоді як решту «частих заміні старости» (князя Богуша Корецького, Олександра Жоравницького та Олександра Семашка) обумовлювала набагато прозаїчніша причина – смерть. Годилося б також пам'ятати, що уряд, який надавався пожиттєво, можна було втратити лише за сеймовим вироком. Старість чи хвороба, навіть у випадку неможливості виконання відповідних урядницьких обов'язків, не були підставою для позбавлення особи привілею. Тож король міг прибрати небажану особу, лише запропонувавши їй привабливіше місце, зазвичай вище в урядницькій ієрархії.

Не оминати і способу авторського викладу матеріалу про урядницьку систему Волині. Попри те, що ця тема не нова в історіографії, покажчик «*Urządnicy wołyńscy XIV–XVIII wieku*» містить загалом повні номенклатурні списки всіх урядів, а сама А.В.Бортнікова зауважує існування останнього й бодай частини історіографічних робіт¹⁰, інформація у книжці подається так, ніби авторка береться до справи вперше. Левову частку монографії займає розлогий переказ документів, часто вкрай причинкових, «важливість» яких полягає в одному – засвідчити існування певного уряду чи особи, що його обіймає. Наприклад, на початку своєї оповіді про уряд волинського хорунжого А.В.Бортнікова згадує про Григорія Гулевича на цьому уряді таким чином: «1573 р. зем'янин Петро Олеша скаржився на хорунжого Григорія Гулевича про захоплення останнім худоби зем'янина в Бороховському повіті. Волинським хорунжим у 1583 р. залишався Григорій Гулевич. Це засвідчує постанова (декрет) луцького гродського суду від 21 лютого 1583 р.». Далі авторка чомусь оповідає, що предметом згаданої судової суперечки стала невіддача боргу Гулевичем і висловлює припущення щодо його величини. При цьому інформацію отримує не безпосередньо з луцької гродської книги, а з опису до неї, зробленого наприкінці XIX ст. Тож якщо авторці справді навіщо так кортіло знати подробиці конфлікту, достатньо було скористатися самою актовою книгою. Закінчується перелік хорунжих констатацією: «У подальшому волинськими хорунжими значилися: 1590 р. – Григорій Гулевич; 1593 – Вацлав Боговитин Шимбарський; 1765 – Миколай Пя(с)аковський» (с.140). Незрозуміла доцільність такої уривкової інформації, якщо в покажчику подано повний перелік хорунжих від 1466 до 1795 рр. із зазначенням у більшості випадків дати надання привілею на уряд та дати смерті урядника чи переходу його на інший уряд. До того ж А.В.Бортнікова допустилася двох помилок в трьох наведених нею іменах: замість «Шимбарського» мало бути «Шумбарський», а замість «Пя(с)аковський» – Пясковський. Ці неточності відсутні в покажчику М.Вольського. Утім, до причин такої «дослідницької кухні» ми ще повернемося.

Не менше проблем має читач і з характеристикою А.В.Бортніковою судової системи Волині, яку вона аналізує чомусь у підрозділі про функціонування

¹⁰ Див., напр.: Крикун М. Земські уряди на українських землях у XV–XVIII ст. // Записки Наукового товариства імені Т.Шевченка: Праці Історично-філософської секції. – Т.СХХХІІІ. – Л., 1994. – С.65–122.

старостинського уряду на прикладі справи Мишки-Варковського 1564 р. (пор: судовій системі відведено трохи більше шести сторінок (147–154), натомість понад шістнадцять – опису справи, що дуже дотично пов'язана із задекларованою проблемою старостинського уряду). На жаль, і загальна оповідь про судочинство, як і у випадку урядницької ієрархії, рясніє неточностями та помилками, а викладу бракує логіки й системи. Важко сказати, скажімо, що поєднує такі сусідні речення: «На сеймиках обиралися депутати до Люблінського трибуналу й кандидати на ключові посади до земських урядів (підкоморій, земський суддя, підсудок, писар). Водночас на території Волинського, Київського і Брацлавського воєводств, що ввійшли до складу Речі Посполитої в результаті Люблінської унії, продовжував діяти другий Литовський статут». Серйозною проблемою для розуміння стало б і химерне поєднання слів «ключові посади до земських урядів», якби в дужках не було зазначено, що ж мала на увазі авторка. До того ж некоректно говорити про входження згаданих воєводств у 1569 р. до складу Речі Посполитої, адже суб'єктами унії виступали дві держави – Корона Польська й Велике князівство Литовське, натомість ці українські воєводства було вилучено зі складу Литви та приєднано до Польщі. На аналогічну дивовижу натрапляємо й в іншому місці, де йдеться про те, що гродський суд «функціонував паралельно із земськими урядами шляхетського самоврядування» (с.148). Імовірно, авторка хотіла сказати, що, окрім гродського (старостинського) суду, існував також суто шляхетський земський суд, який можна охарактеризувати як самоврядний. Однак це лише наш здогад.

Крім проблем із висловленням думки й неточностями маємо справу і з фактичними помилками. Скажімо, на одне речення А.В.Бортнікової («У регіонах органами великокнязівського й королівського суду були гродські, або замкові суди під головуванням воєвод і старост»; с.24) припадає дві неточності: по-перше, замковий і гродський суди не були тотожними, а по-друге – вони не підпорядковувалися воєводі. Можливо, авторку ввели в оману випадки, коли гродовий староста водночас обіймав уряд воєводи, тож його титулатуру вона сприйняла за реальні повноваження.

Ось ще один приклад «обізнаності» А.В.Бортнікової з судочинством: «Із 1578 р. на Волині започатковано ведення Трибунальських актових книг, що становили офіційну документацію вищого апеляційного суду для Київського, Брацлавського й Волинського воєводств, невдовзі перенесеного в Люблін (1589 р.)» (с.27). Усупереч цьому пасажу, Луцький трибунал, дійсно створений 1578 р. як апеляційна інстанція для трьох зазначених воєводств, провів лише одну сесію, а спеціальних судових книг так і не започаткував (матеріали цієї сесії частково внесено до луцької земської книги). Що ж до 1589 р., то не Луцький трибунал перенесли до Любліна, як пише А.В.Бортнікова, а три колишніх «литовських» воєводства перейшли під юрисдикцію Люблінського трибуналу¹¹.

В іншому місці, де згадувалося про земський суд, авторка стверджує: «На існування юридично самостійних урядових і судових інституцій на Волині вказують акти Руської (Волинської) метрики». Пояснюється ця

¹¹ Загалом історію Коронного трибуналу вивчено доволі добре. Остання у часі монографія: *Bednaruk W. Trybunał Koronny: Szlachecki sąd najwyższy w latach 1578–1794.* – Lublin, 2008.

«сентенція» наступним чином: «8 липня 1578 р. луцький староста Олександр Жоравницький, який очолював Луцький замковий уряд, свідчив, що в замку є позов *одного з волинських панів* до підкоморського луцького суду» (с.149). Яку самостійність і чого саме мав засвідчити цей приклад – хтозна, однак нерозуміння А.В.Бортніковою описуваних реалій засвідчив сповна. Насправді, згідно з рефестами, ішлося про заяву старости як очільника луцького гродського (а не замкового) суду про покладання в Луцькому замку позову від «пана волинського» до луцького підкоморія. За анонімним, за версією А.В.Бортнікової, «одним із волинських панів» приховувався волинський каштелян Михайло Мишка-Варковський. Авторка не підозрює, що саме за каштелянами закріпилися така титулатура.

Однак у А.В.Бортнікової, цілком імовірно, проблеми серйозніші, ніж нерозрізнення титулів. Чим же, як нерозумінням станової природи судочинства в домодерних державах, можна пояснити сприйняття нею функціонування суто шляхетських судів як прояв «класової дискримінації» (пор. пасаж: «Представникам селянства, духовенства й міщанства було заборонено обіймати уряди в земському суді»; с.149). Мабуть, не менше її подивування викликав би той факт, що шляхтичі теж не могли обіймати урядів райці чи лавника у громадах на маґдебурзькому праві. Утім, не склалося в авторки й з обізнаністю щодо такого релікта, як позастанове судочинство. Скажімо, про так звані копні суди (добре вивчені науковцями!) вона пише як про «створені сільською та міською громадою» (с.148), тобто тлумачить цей різновид архаїчного судочинства як щось постійне, хоч насправді «копу» сусідські громади скликали тільки спорадично, аби «очистити» себе від учиненого на території громади злочину, а участь у «копі» була обов'язковою незалежно від станової належності.

Плутанина стосовно природи урядування призводить до наївних пасажів на зразок подивування, що урядники змагалися по судах із рештою шляхтичів, а іноді й представниками інших груп населення, скажімо євреями (пор. с.113). Такі випадки авторка зазвичай трактує як зловживання ними своїм «службовим становищем», а приватні судові процеси урядників ототожнює з їхніми урядницькими обов'язками.

Отже, отримавши дивну мішанку під назвою «державна влада» на Волині, спробуємо окреслити «місцеве самоврядування» у тлумаченні А.В.Бортнікової. Навіть для дослідження суто міського самоврядування вибір об'єктів дивує, бо навіть не вказано загальної кількості поселень міського типу на території воєводства, уже не кажучи про якісь локальні особливості міських самоврядних органів.

Усю другу частину монографії («Луцьк у системі державного управління та місцевого самоврядування Волині») присвячено Луцьку. Відкриває її огляд соціально-економічного розвитку міста, який розпочинається такою бравурною фразою: «Луцьк був не лише великим адміністративним центром, а й потужним торгово-ремісничим осередком» (с.192). Щоб читач не впав в «оману величчя», доцільно нагадати, що тогочасний Луцьк був периферійним населеним пунктом із нечисленними мешканцями, де торгівля та ремесло здебільшого забезпечували суто локальні потреби. Але авторку це не бентежить, за її твердженням, «розвиток цехової організації ремісництва сприяв не лише розвитку економіки та

ринку, він формував соціальну верству, на кшталт бюргерства, виховану на засадах цивілізованих виробничих відносин» (с.199). «Виробничі відносини» нагадують щось до болю знайоме – спасибі, що хоч «продуктивних сил» не згадано. А щодо «бюргерства», то про це ширше див. радянські праці, присвячені німецьким містам. Щоправда, там було легше: і цехова організація не така примітивна, і торгівля та грошовий обіг виглядали дещо інакше.

Оповідючи про запровадження магдебурзького права в Луцьку, А.В.Бортнікова переказує зміст великокнязівських і королівських привілеїв (їх тут названо «грамотами») за перекладами філологів, тобто з низкою неточностей, спричинених недостатнім розумінням історичних реалій та знанням термінології (с.220–239). Далі йдеться про пільги й вольності луцьких містян і їхні повинності та податки, де щойно згадані «грамоти» для чогось переповідаються вдруге. Урешті з наступного підрозділу дізнаємося про неабияку луцьку новачку – виявляється, тутешній магістрат складався з ради й лави (посилання на підручник для середньої школи немає), городян судив війтівсько-«лавочний» (sic!) суд, а війт був «вищою посадовою особою в Луцькому війтівстві загалом» (с.268). До міських урядників авторка сувора: за її твердженням, скарги й судові позови змальовують тих «у негативному сенсі», натомість позитивний бік їхньої діяльності залишався «поза увагою *літописців*» (с.268). Хто ці таємничі «літописці» – не зовсім ясно, мабуть йдеться про канцеляристів. Далі «джерела повідомляють» А.В.Бортніковій про те, що в Луцьку було четверо «радників» (тобто райців), четверо бурмистрів і семеро лавників. З останніми авторка вгадала, а от із райцями – ні. Окрім цих уривчастих інформацій, структуру магістрату, механізм виборів, кооптацію міських урядників, усталені терміни виборів у монографії взагалі не висвітлено, хоч про це «джерела повідомляють» досить широко. Натомість описано присягу, яку складали урядники, – щоправда, своєрідно: шляхом дослівного переписування відповідних фрагментів із праць А.Рогачевського¹², Ф.Тарановського¹³ та Н.Білоус¹⁴ (с.273–275). Схожий виклад спостерігаємо й у двох наступних підрозділах – про організацію, норми та аспекти міського судочинства (с.286–298), де хаотичне переказування фактів супроводжують інтерпретації, що їх, м'яко кажучи, важко вписати у фахові стандарти міських студій.

Не обійшлося й без курйозів. У розділі «Війтівство в Луцьку як інститут влади» авторка згадує переважно про двох війтів XVI ст. – Івана Яцковича Борзобогатого та Михайла Єла-Малинського, але на с.325 «винаходить» ще одного: «Книга восьма Руської (Волинської) метрики містить привілей на луцьке війтівство Жданові Боровицькому, датований 4 квітня 1589 р.». Насправді у цьому акті йшлося не про війтівство, а про «войство», себто уряд войського у

¹² Рогачевский А.Л. Меч Роланда: Правовые взгляды немецких горожан XIII–XVII вв. – Санкт-Петербург, 1996. – С.100–102.

¹³ Тарановский Ф.В. Обзор памятников магдебургского права западнорусских городов литовской эпохи: Историко-юридическое исследование. – Варшава, 1897. – С.57–187.

¹⁴ Білоус Н.О. «Вірність» і «зрада» у світосприйнятті міщанства Київщини та Волині у XVI – першій половині XVII ст. // Соціум: Альманах соціальної історії. – Вип.6: «Вірність» – «зрада» в уявленнях і практиках середньовіччя і раннього нового часу. – К., 2006. – С.145–146.

системі шляхетського самоврядування¹⁵. Щоправда, помилку допустили упорядники реєстрів, але А.В.Бортнікова не перевірила інформацію за джерелом, ані в Російському державному архіві давніх актів, де зберігається оригінал, ані за мікрофільмом у Центральному державному історичному архіві України в Києві. Наприкінці книги у загальному списку луцьких війтів уміщено прізвища вісімнадцяти осіб, серед яких п'ятеро були орендарями війтівства, останній – неіснуючий війт Ждан Боровицький. Жодних відомостей про війтів або інститут війтівства першої половини XVII ст. монографія взагалі не містить. Підсумовуючи розділ про луцьке війтівство, авторка стверджує, що «луцький війт не мав права призначати лентвійта, він міг лише затверджувати обраного міщанами лентвійта» (с.365). Насправді було з точністю до навпаки. Міщани рідко подавали свою кандидатуру на лентвійта, у більшості випадків це був висуванець війта, наділений судовою владою, який замість війта очолював війтівсько-лавничий суд і жив у війтівському домі на Ринку.

Урешті наприкінці книжки, у переліку міських урядників Луцька, наведено імена лише п'ятох лавників і сімох писарів, хоч насправді їх відомо в рази більше, а списки бурмистрів і райців ідуть узагалі окремо. Це спонукає до висновку, що авторка просто не знає, що бурмистр – і є урядуючий райця, котрий щокварталу передавав свої функції наступникові. Для впорядкування точних переліків війтів і міських урядників необхідно було б фронтально переглянути всі луцькі ґродські й міські книги за даний період, а не робити це вибірково за публікаціями інших істориків.

Що ж до міського самоврядування у Володимирі (йому присвячено окремий розділ), то тут представлено лише дані за XVI ст., оскільки архівний матеріал авторка не залучала, а опублікованих праць по XVII ст. немає. Те саме почасти стосується й розділу про самоврядування в Ковелі: А.В.Бортнікова зупиняється тільки на локації міста та підтверджувальних привілеях на маґдебурзьке право, хоч це не завадило їй упевнено завершити розділ твердженням, нібито «джерела з організації та самоврядування в Ковелі не дають жодних вказівок чи інформації про те, якими законодавчими пам'ятниками керувалися урядовці міста, організовуючи його управління. Посилання на відповідні документи маґдебурзького права в Ковелі досліджуваного періоду в прийнятті рішень, особливо веденні судових справ відсутні» (с.445). Якби авторка бодай одним оком зазирнула до книг Ковельського маґистрату¹⁶, то переконалася б у зворотному. Або хоча б ознайомилася зі вміщеними у волинських краєзнавчих збірниках статтями молодого дослідника А.Крішана про самоврядування Ковеля впродовж XVII ст.

Трапляються у книзі доволі кумедні помилки (у даному разі стосуються війтівських доходів): невірно відчитані у джерелі назви грошових одиниць, тож замість «пенези» зустрічаємо «пенчі»: «Розрахунок здійснено у такій відповідності: у гроші містилося 10 пенчів великих “penczew bojszych”, а в копі – по 60 грошів. Цю суму в 600 кп грошей Бона й отримала від Борзобогатого»

¹⁵ Текст привілею див.: Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – КМФ-36. – Оп.1. – Спр.197. – Арк.10 зв. – 11.

¹⁶ Див.: Там само. – Ф.35.

(с.322). Авторка не взяла до уваги той факт, що чимало складених у XIX ст. реєстрів до актових книг містять помилки в особових, географічних назвах, датуванні, не завжди відповідають змісту документа. У результаті до монографії потрапили прикрі неточності: Станіслав Краєвський і Станіслав Граєвський (насправді – це одна особа), Софія Самешковая, с.276 (замість Семашковая), Готські (замість Гостські), радця Іван Анбросович, с.215 (замість Андросович), Шитневич Василь, с.537 (замість Шилневич), Суетич Ярош, с.272, 535 (замість Шустич), Томкович Колеїнський Ждан, с.535 (замість Коїленський), Двойна Станіслав, с.528 (замість Довойна) і т.д.

Утім, повертаючись від частковостей до головніших завдань монографії, зауважимо відсутність таких невід'ємних для міського життя XVI–XVII ст. проблем, як прийняття до міського права, юрисдикція міської влади, юридики. При цьому на Волині ці й інші аспекти мали свої особливості. Скажімо, у волинських містах прийняття до міського громадянства (*jus civile*), що входило до компетенції міської ради, здійснювалося за більш спрощеною процедурою, аніж у коронних¹⁷. Важливим є й розуміння того, що поняття «місто» нетотожне поняттю «громада на маґдебурзькому праві», адже крім міщан, підпорядкованих де-юре магістратові, у міському просторі існували шляхетські двори з підданими, монастирі з прилеглими земельними володіннями, представники етнічних громад, які мали своє окреме самоврядування. Осторонь уваги А.В.Бортнікової залишилися стосунки старостинської влади з міськими на маґдебурзькому праві та етнічними громадами. А ця проблематика безпосередньо стосується задекларованого авторкою у вступі завдання – проаналізувати взаємовідносини державної влади й самоврядних одиниць. Незайве також нагадати, що взаємини старост і міщан були у центрі великої історіографічної дискусії XIX–XX ст. (М.Владимирський-Буданов, В.Антонович та ін.). Належний їй аналіз на рівні копінткого збирання по актових книгах розпорошених фактів та відповідного осмислення ще чекає свого часу. А між тим така робота могла б продемонструвати процес виборювання міськими громадами своїх «свобод» і засвідчила б реальну силу/слабкість самоврядування на Волині.

Насамкінець повернімося до початку цієї рецензії, де було згадано обіцянку авторки підкріпити свої спостереження «широкою джерельною базою», а в передмові ще й сказано, що завданням праці є «зібрати максимум джерел» (с.7). Як видно з монографії, до цього «максимуму» увійшли: книги Литовської метрики, реєстри Волинської метрики, один том із корпусу «Архив Юго-Западной России» та відповідні томи «Актов Западной России» і «Archiwum Sanguszków». На перший погляд ніби більш-менш гаразд, нехай і Литовська метрика сьогодні вже нараховує набагато більше опублікованих томів, які не були б зайвими, і «Архив ЮЗР» знадобився би ширше. Що ж насторожує? У передмові А.В.Бортнікова згадує, серед іншого, «матеріали гродських книг Луцька та Володимира, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України (м. Київ)» (с.8). Насправді ж перед нами – «маленькі хитрощі»: цих книг використано не було, їх замінили внутрішні описи. Пояснює таку підміну

¹⁷ Див., напр.: *Заяць О.* Громадяни Львова XIV–XVIII ст.: правовий статус, склад, походження. – К.; Л., 2012.

авторка, погодьмося, своєрідно: вони, мовляв, надто громіздкі, а до того ж роботу з книгами ускладнюють палеографічні труднощі, пов'язані «з використанням старобілоруського (sic!) письма» (с.26–27). Тож заради полегшення роботи у хід пішли описи до актових книг, складені у ХІХ ст., де фіксується лише короткий переказ актів. Звичайно, описи можуть допомогти зорієнтуватися в роботі, однак мають обмежену джерельну цінність. Натомість самі книги – неоціненне джерело для вивчення – дослідниця оминула. Зауважимо, що з 33 позицій джерел із Центрального державного історичного архіву України в м. Києві 30 становлять саме описи. У трьох випадках А.В.Бортнікова вказує актові книги, однак посилається на стару нумерацію, яка на сьогодні не використовується, що ставить під сумнів роботу з ними.

У наступному пункті («Державний архів Волинської області» №34–46) міститься перелік окремих актів із ХVІ–ХVІІ ст., які можуть слугувати лише дрібним доповненням до теми дослідження. Окрім одного документа, котрий з огляду на фонд і хронологію важко застосувати до цього дослідження (№43), решта походять з одного фонду – «Волинське товариство приятелів наук» (ф.312). Наступним пунктом іде «Российский государственный архив древних актов, г. Москва» (№44–46). Зазначено лише три причинкові справи з величезного фонду «Литовська метрика», де практично в кожній із книг є документи за темою дослідження. Здається, що авторка не знала про наявність мікрофільмів книг метрики у ЦДІАК України. На цьому посилання на архіви у праці вичерпуються.

Не спромоглася А.В.Бортнікова й на коректне оформлення посилань згідно з усталеними вимогами. Зокрема, працюючи насправді з описами до актових книг, вона покликається на самі книги, однак подає їх стару нумерацію, зафіксовану в описах ХІХ ст. У випадку ж посилань на перші п'ять володимирських ґродських книг, до яких укладено сучасні описи, авторка поєднує стару й нову нумерацію: «ВГК. №919.1569. – Спр.4, арк.184, 184 зв.». «ВГК» – «Волинська ґродська книга» («ноу-хау» А.В.Бортнікової), перекладається на загальноприйнятну систему посилань як: Центральний державний історичний архів України в м. Києві, №919 – стара нумерація актової книги, спр.4 – чинна на сьогодні.

Ще одним прикладом «дослідницької» роботи подібного ґатунку виступає та частина монографії, де йдеться про урядницьку мережу (що вже частково зауважувалося). Авторка інколи використовує зразково укладений М.Вольським покажчик волинських урядників («Urządnicy wołyńscy XIV–XVIII wieku»), де з посиланням на джерела наведено інформацію про час урядування певної особи. Однак джерелознавчим здобутком наукової праці, як відомо, виступають передусім неопубліковані джерела. Їх А.В.Бортнікова знаходить у Державному архіві Волинської області. Це здебільшого матеріали фонду «Волинське товариство приятелів наук»: кілька виписів із тих-таки луцьких книг, а головне – «Списки должностных лиц городов Владимира, Кременца, Луцка в 1386–1790 годах, составленный (так в авторки!) Библиотекой товарищества 1922–1938 гг.», укладені, зауважимо, без посилань на джерела інформації. Постає питання, для чого вони потрібні, коли є покажчик М.Вольського? А для того, що аматорські «списки» – це архівне джерело, яке слугує доказом «науковості» монографії.

Приклади схожого пересмикування, помилок та ляпсусів (термінологічних і смислових) можна було б наводити й далі, адже ними рясніє вся монографія А.В.Бортнікової. Але час завершувати, і хоч це не надто етично, проте наприкінці рецензії, на жаль, важко уникнути риторичного запитання *ad personam*. Тож чи достатньо кваліфікації для дослідження на фаховому рівні ранньомодерного суспільства істориків, який свого часу захистив кандидатську дисертацію за спеціальністю 07.00.01 – «История КПСС» на тему «Пропаганда истории КПСС газетой “Правда” в условиях развитого социализма (1970–1983 гг.)», а по тому, спасувавши перед копіткою працею над складним джерельним матеріалом, обмежився описами до нього та окремими виданими актами? Можливо, не варто було братися одразу за монографію, де кожен із заявлених сюжетів надається на окрему книжку? Адже для аналітичної праці необхідний як фундамент у вигляді попередньої історіографічної традиції, якої бракує, так і власний досвід автора принаймні в одній із царин. А, як зазначав П.Бурдье, чим далі дослідницький майданчик від сьогодення, тим менше там дослідників і тим помітніший внесок кожного у прирощення наукового знання. Зауважимо, що істориків ранньомодерної України справді небагато, тож наукові зв'язки поєднують не лише тих, хто впродовж багатьох років працює над своїми темами по архівах і книгозбірнях різних країн, а й новачків, що тільки роблять перші кроки на цій доволі тяжкій ниві. На жаль, авторки рецензованої монографії та рецензентів її книги серед таких помічено не було. Не з'являлися її статті і в авторитетних часописах, які обов'язково проглядає кожен фахівець. А, як відомо, вагу науковця визначає не лише кількість публікацій, а і їх якість, що оцінюється певною корпорацією спеціалістів із даної тематики.

Тож, як не прикро, маємо констатувати: праця А.В.Бортнікової, що задекларована як монографія (студія з поглибленим дослідженням однієї або декількох пов'язаних між собою проблем), такою не є. Ідеться про імітацію наукового дослідження шляхом уведення до всуціль компілятивного тексту джерел, котрі часто погано пов'язані зі змістом, мають причинковий характер і, у кращому разі, виступають не початковим джерелом твердження, а ілюстрацією до нього. Урешті, зважаючи на недостатню дослідженість проблем, заявлених у книжці, авторці можна було б пробачити компілятивність, якби справді йшлося про акуратно виконану роботу, де зауважувалася б неповнота знань на сьогодні щодо окремих питань, контроверсійність певних тверджень, добре розуміння предмета, коректність уживання термінології, дисциплінованість викладу, нарешті відсутність кричущих помилок. Однак, схоже, що для якісної компіляції теж необхідно добре розумітися бодай в якійсь конкретній темі.

Тож хотілося б застеретти передовсім студентів, державних службовців та любителів історії, котрим, згідно з анотацією до монографії, адресоване видання (науковці, сподіваємося, самі здатні оцінити вартість цього продукту): кількість фактичних помилок, ширших хибних тверджень та узагальнень робить працю А.В.Бортнікової неприйнятною для навчальної роботи чи як джерела знань про минуле.

Н.О.Білоус (Київ), В.М.Михайловський (Київ), Н.П.Старченко (Київ)